

NAHÇIVAN ve AHISKA TÜRKLERİNDE HALK TAKVİMİNE DAİR KARŞILAŞTIRMA

Dr. Asef ORUCOV*

Tarihte zaman zaman vuku bulan Rus-Türk muharebeleri neticesinde Türk topraklarının büyük bir kısmının Rusya'ya kaldığı bilinmektedir. Bu arazilerde yaşayan yerli Türkler de Rus esaretine maruz kalırlardı.

Rusların zaptettiği bölgelerden biri de Adıgön-Ahıska arazisidir. Bu arazilerde yaşayan muazzam Türk dünyasının ulu boylarından, ulu oldukları kadar da en ağır meşakatlere duçar olan Ahıska Türkleridir. 1829 yılında Edirne Muahdesi'yle Osmanlı Devleti'nden koparılıp Rusya İmparatorluğuna ilhak edildikten sonra bu yurd, bu oba, daima meşakatlere, zulümlere ve haksızlığa duçar olmuş, hatta öz yurd, öz el obalarından ayrı düşmüşlerdir.

Bütün bu ağır acılara, bu amansızlıklara bakmayarak öz kimliğini, bu kimliğin içerisinde olan dilini, dinini, adet-an'anelerini, inançlarını, takvim ve zaman hesaplamalarını, merasimlerini, aile geçim münasebetlerini korudular ve gelecek nesillere böyle iletmişlerdir.

En eski devirlerden Küçük Kafkas sıra dağlarının başlangıcında yaşayan bu soydaşlarımızın konuştuğu şive, adet ve an'aneleri, folkloru, medeniyeti kadim Türk yurdu Borçalı bölgesindeki Azerbaycan Türkleri ve Erzurum, Kars arazilerindeki Türklerle çok yakındır. Bir tedkikatçı olarak biz Azerbaycan'ın ayrılmaz hissesi olan Nahçıvan'ın adet-an'anene, merasim, oyunlarını araştırmakla meşgul olduğumuz için diyoruz ki, bu diyarın birçok adet-an'anelerinin, hususile halk takviminde, merasimlerde, ulu Türk yurdu olan Ahıska ile ne kadar benzer olduğunu görüyoruz. Hatta bu iki yurdun talihleri de benziyor.

Bu kader Nahçıvan için de söz konusudur. Nahçıvan'a ait olan Zengezur, Rus Bolşevikleri tarafından Azerbaycan'dan alınıp Ermenilere verilmesi ile Azerbaycan'dan ayrı düşmüştür. Önceden olduğu gibi Ermenilerin bugün de Nahçıvan'a dair iddiaları vardır. Amma sevindirici haldir ki, her zaman Azerbaycan'ın ve onun ayrılmaz parçası olan Nahçıvan'ın müdafaasına yakından

iştirak eden kardaş Türkiye, bu yardımını hiçbir zaman esirgemedi.

Bütün bunları görerek biz burada iki ulu Türk yurdunun halk takviminde benzer yönleri, bu takvime uygun olarak yapılan merasimleri, gelenekleri araştırmak istedik.

Evvela kaydedelim ki Ahıska Türklerinin folkloru hakkında görkemli tedkikatçı Asif Hacılı geniş araştırmalar yapmıştır. Biz bu yazıda onun araştırmalarından da istifade ettik.

Her bir halkın dünya duyumu hem de etnik takvim ve ölçü miyarlarından ibaretdir. Halk takvimi, Türklerin etnik şuurunun en maraklı konularındandır. Günler, aylar, mevsimler hakkında Ahıska Türklerinin tasavvurları son derece orijinaldir ve başkalarının taklidi değildir (1. s. 105).

Ay, gün ve hafta adlarında halkın dünya görüşü, zekâsı, inancı ve anlayışı aksediyor. Bu adların teşekkülünde halkın gözlemleri esastır. Öyle ki halk aya, güne ve saireye kendi alâmetine göre ad vermiştir.

Ayların adlanmasında ekincilik/çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan halkın takvimleri benimsediklerini fakat ay adlarında, yaşadıkları coğrafyanın ve medeniyetin tesiriyle çeşitlilik görülür. Halkımız kadim devirlerden yerli hususiyetlerine göre, yeni teserrüfat fealiyetiyle bağlı olarak ılık, sıcak ve soğuk adlandırmakla iki yere bölmüştür. Bu bölgünün esasını yerin güneş etrafında hareketi, onun yaz ve kış fezasına dahil olması teşkil eder. Diğer taraftan aynı bölge insanları köy tarım işlerinin başlayıp bitmesiyle ilgili olmuştur. Takvimle ilgili adet ve inançları araştıran tedkikatçılar yerli hususiyetlerine göre onları esasen iki yere ayırlar: Yaz-yay, payız-kış mevsimleri.

Burada daha çok benzeyen merasim, ay adlarını hem Ahıska Türklerinin, hem de Nahçıvan halkının materyalleri esasında gözden geçirmek istiyoruz.

Ahıska Türkleri fevral/şubat ayına **gücük** (küçük) diyorlar. Ahıskalıların fikrinde, **güç** sözü ağır

*Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi

demekdir. Yani kışın en ağır vakti bu aya tesadüf eder. Lâkin mevcut lügatlerde *gücük* sözü, kısa, gödek ay manasında veriliyor. Doğrudan da, fevral/şubatta günler kısalır, geceler uzanır. Ahıska Türklerine göre *gücükte* yani şubat ayında *xıdırellez* atlanır, kime yetişse Allah taala ona yardım eder. Xıdırellez yoldakileri, çöldekileri himaye eder.

Nahçıvan yöresinde de fevralın 9'unda küçük çillenin yarı olduğu günde *Hıdır bayramı* adıyla bir merasim yapılır. Halkın inancına göre, Xıdır Nebi bayramı, Xızır (as)'ın ve İlyas (as)'ın şerefine kutlanır. Eldeki materyallere göre denilebilir ki, bayram çetinlikde insanların yardımına, imdadına yetişen sıcaklık hamisi/ocağın koruyucusu olan Hızır'la ilgili olup, onun şerefine kutlanır. Bu, İslâm'dan önce formalaşmış eski bir Türk inancıdır. M. Seyidov kaydediyor ki, *Xızır*, Türk sözüdür. *Xız/Xıd* ve ır terkiibinden meydana gelmiştir. Yani sıcaklık, kışın bitmesi, yazın karşılanması, sıcakların gelmesiyle ilgilidir (2. s. 106).

Kaydetmiştik ki, yıl iki devreye, yay/yaz ve kışa bölünür. Birinci devre Hızır, ikinci devre ise Kasım denir. Eski çağlar halk takvimine uygun olarak sonbaharın birinci ayına *Xızırın son ayı* da denirdi. İnsanlar daima zorda ve darda kalınca boz atlı Hızır'ı arzulamış, O da yardımını esirgememiş, onlara yol göstermiştir. Eski Türk inanç sisteminde Hızır yolda kalanların yardımına giden boz atlı yol eyesi olarak tasavvur edilmiştir.

Ahıska Türklerinde mart ayı aynı adla anılır. Halk arasında yapılan gözlemlere göre altı günlük *koca nene fırtınası* olur. Denildiğine göre martın evvellerinde bir koca nene koyun kuzusunu yığıp dağa gidermiş. Biri diyor ki "Nene nereye gidiyorsun martın bu soğuşunda?" Koca nene cevap veriyor: "Martı ciddiye almadım, cığ cığ oynar oylağım." Mart ayı bundan gücenir ve gücükden (şubatdan) bir hafta borç alır, bundan sonra fırtına başlar, nenenin koyun-kuzusu kırılır (1. s. 106).

Nahçıvan yöresinde ise halk arasında kara yazın 10-15 günü *karının merdi* veya *karının borcu* adlandırılmıştır. Karı ve onun oğlakları/çepiçleri hakkında olan revayet de bu devre uygun yapılmıştır. Rivayete göre, yem ihtiyatı bittiği için kışın çıkmasına sevinen karı, mart çıktığı gibi çırtma çalib oynayarak şöyle diyor:

*Mart gözüne barmağım,
Çıxdı yaza oğlağım.*

Bunu işiten kış, yazdan borç alıp karının oğlaklarını kırar. Rivayete göre düşünürsek görürüz ki, Ahıska Türkleriyle hem-hemen aynıdır. Bu devir Nahçıvan yöresinde Novruz bayramından 20 gün geçtikten sonraya, yani aprel/nisan ayının 10'una kadar olan zamanı içine almaktadır. Ü. İsmail kaydediyor ki, Anadolu'nun Karabulak bölgesinde *Koca karı soğuşu* mart ayının 11-18'i arasındadır (3. s. 160). Azerbaycan'ın birçok yerinde mart ayının üç günü *Karı borcu* diye adlanır. Karabağ'da Novruz bayramından sonra yapılan *Dehluze* merasiminde de bu keyfiyetler özünü korumuştur. A. Gelayeva yazıyor ki, Karaçay-Balkarlarda ilkbaharın *Baldıraj üz* deye adlandırılan döneme, bizlerde *Koca karı soğuşu* veya *Kışla yazın mücadelesi* denilir (4. s. 118).

Ahıska Türklerinde mayıs ayının 7'sinde fırtınalar başlar ki, halk arasında bu *camuşkıran fırtınası* olarak adlandırılır (1. s. 107). Nahçıvan'da da halk takvimine göre hayvancılıkla alakalı olarak yazın 40'ına kadarki zamana *camuşkıran* derler. Halk arasında yazın bu devresinin böyle adlandırılmasını ise camuşun/mandanın yeterince otlamaması ve havaların soğuk geçmesine bağlıyorlar.

Ahıska Türkleri haziran ayına *kirez ay* diyorlar. Kirez/kiraz Azerbaycan'da gilas şeklinde kullanılır. Bu ayda kirazlar yetişir. Bundan dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Nahçıvan'da bağcılık işlerine uygun olarak *meyve deyen ay* denilir.

Ahıska Türklerinde orax, biçin, harman ayları mevcuttur ki, bu aylarda mahsul biçilir ve harman ayında mahsul harmanda dövülür.

Nahçıvanda ekincilikle ilgili halk takviminde yaz/yayın ilk ayına *biçin ayı* (arpa biçini) derler. Bu ayda arpa ve buğday biçimine başlıyorlar. Tahıl biçiminin evvelinde çiftçiler şadlık ederlerdi. Biçin merasimi başlayınca çiftçiler, biçinciler birbirine göz aydınlığı verirlerdi. Mahsul yığımı ve dövülmesi bu ayda başlardı. İnanişâ göre biçin vakti kecele/saksağan tayanın/yığının üstüne konub kırıldayarsa, çiftçinin işleri avand (yüngül) olurdu.

Burada bahsettiğimiz işler adeta yay/yaz mevsiminin ikinci ayında başlayarak bir ay müddetinde

hayata geçirilirdi. Halk takvimine uygun olarak bu aya hem de *harman ayı* denilir. Bu ayda *harman üstü'nü*, harman bayramı'nı bilhassa kaydetmek lâzım. Bu konuda üstad şairimiz Şehriyar diyor ki:

*Heyder Baba, Molla İbrahim var, ya yox?
Mekteb açar, oxur uşaklar, ya yox?
Xarman üstü mekteb bağlar, ya yox?
Menden axunda yetirersen selam,
Edebli bir selam-molla kelim.*

*Xarman bayramı*nda, xarman üstüne gelene pay (xermençelik) verilirdi. Buna halk arasında *yemiş hakkı* da denilirdi ki, yemiş (kavun, karpuz) verib, buğday alırdılar. Bundan başka bayram günü kimin toprağı yoksa, ona yardım/kömek maksadıyla derz verirlerdi. İnanca göre, aynı gün hamile kadın xarmandan buğday götürse, onun oğlu olacaktır.

Ahıska Türklerinde kasım ayına **koçayı** derler. Halk arasında, “Koçi katallar tavara, hogur/ögür alsın tavar.” sözü yaygındır. Nahçıvan yöresinde hayvancılığa bağlı olarak kasım ayı *koçkarışan* ve koçayı derler.

Nahçıvan yöresinde yapılan bu merasim hakkında şu bilgileri verelim.

Koçkarışan'ı kış/payızın bir ayı gidende ederlerdi. Halk takvimine göre payızın evveli *koçkarışan* olarak adlanır. H. K. Kadirzade yazıyor ki, yakın geçmişe kadar *koçkarışan*'a kısaca *koç ayı* derlerdi (5, s. 91). Kayd edelim ki, bazı köylerde *koçkarışan*, halk yayladan döndülten sonra aran/kışlada olurdu. Ancak bir gelenek olarak *koçkarışan* merasimi esasen yaylada yapılırdı.

Koçkarışan tantanalı şekilde kaydedilirdi. İlk önce zayıf ve koca heyvanlar sürüden çıkarılırdı. Koçların sürüye bırakılacağı gün belirlenirdi. Önce şenlik olsun diye zurna-balaban sedaları altında dövüşken koçları dövüştürürlerdi. Döven koçun sahibine hediye verirdiler. Koçların dövüştürülmesinde birinci maksat merasimin şenlikli olması, ikinci maksat ise sağlam ve gümrak koçların seçilmesidir. Aynı gün bazı koçları kırmızı renge boyayıp boynuzlarına elma ve tatlı gibi şeyler bağlar, xonça tutardılar. Doğacak kuzuların erkek olması için koçun beline oğlan çocukları bindirirlerdi. Gelecek kuzuların dişi ve erkek olması koçların yaşıyla da ilgilidir. Diyolar ki erkek toklular-

dan ve iki yaşına gelmemiş koçlardan daha çok dişi balalar doğar. İki yaşından yukarı koçlardan genellikle erkek kuzular doğar. Çobanlara hediye verilir, ekmek pişirilip götürülürdü.

Halk arasında söz var ki, *koçkarışan* çoban bayramıdır. Toy, düğün altında koçlar sürüye katılırdı. Halk arasında olan inanca göre, koçun dili kara olursa doğacak kuzu dişi olur. Derler ki koçlar sürüye bırakılırken ağ koyun sürüden ayrılıp koça taraf gelirse o kış karlı ve sert olacak. Yok eğer kara koyun ayrılıp gelirse, derler ki, kış mülayim, yumuşak geçecek. Ala koyun ayrılıp gelse, kış yarı sert yarı yumuşak olacak. Diğer bir inanca göre *koçkarışan*da ilk defa kara koç sürüye taraf gitse, o sene döl bereketli olacak. *Koçkarışan* zamanı bazen yaylaarda çiskin, boran, külek/rüzgâr olurdu. Halk arasında buna *koçboranı* derlerdi. Koç sürüye bırakılırken dölün mart ayına düşmesi nazara alınırdı. *Koçkarışan*da başka yerden koç getirip cinsi değiştirmek adeti de olmuştur.

İsmail Hazara Türkleri de *koçkatım* merasimini payız/kış mevsiminde yaparlardı. Hayvanlara bu merasimde çoklukla kavun, karpuz verilirdi. Merasime katılanlara da kavun, karpuz dağıtılırdı (6, s. 366). Anadolu'nun Konya bölgesinde *koçkatım* merasiminin hemen sonrası (25 Ekimde) *Tekeçik* oyunu oynayarlardı (7, s. 294).

Nahçıvan yöresinde bundan sonraki devre *kara kış* aylarıdır ki, halk arasında bu devir *böyük ve kiçik çilleler* olarak adlanır. Kışın girmesiyle alakalı olarak çille merasimi kayd ederler.

Ahıska Türkleri bu döneme **kara kış** derler. Bu zamanda soğuklar başlıyor ve gücükün ortalarına kadar devam ediyor. Halk arasında bu soğuklara *kahreden savuxlar* denir. Bu ay kışın en sert zamanıdır.

Nahçıvan yöresinde halk arasında ise “kiçik çillenin soyuğu tendire katar toyuğu” gibi halk deyimleri mevcuttur. Kışın en sert günlerine hem de “Kışın kulun/tay salması” devrû denilir. Uzun kış geceleri, işin az olduğu günlerde Ahıska Türkleri, hayatlarını, tatlı sohbetler ve rengarenk eğlencelerle süslemişlerdir. Kışın uzun gecelerinde insanlar ısınmak, bu uzun geceleri geçirmek için tövle otaklarına toplanıp sohbetleşirlerdi. Bunu üstad şairimiz Şehriyar şöyle tasvir etmiştir:

*Kış gecesi tövlelerin otağı
Ketillerin oturağı yatağı,
Buxarıda yanar odun yanağı,
Şebceresi, girdekane, iydesi,
Kendi basar gülüb-danışmak sesi.*

Ahıska Türkleri ile Nahçıvan Türkleri arasında aynı olan **Çömçe xatun** merasimi hakkında da şunları söyleyebiliriz. Ahıska Türklerinde bu merasim “*Könçe xatun ne işder?*” adıyla tanınır. Bu merasim adeta yağmur yağdırmak için yapılan bir merasimdir. Bundan başka Nahçıvan’da yağmur yağdırmak için *Müsella* adlı bir merasim yapılır. Ahıska Türklerinde yağmur yağdırmak için 10-12 yaşında oğlan ve kız çocukları ellerinde gelin gibi bezetilmiş çömçe/kepçe (könçe) götürür, köyü kapı kapı gezer, aşağıdaki duayı (yağmur duası) okurlardı:

*Könçe xatun ne işder?
Allah’dan yağmur işder,
Yağsın yağsın sel olsun,
Edrefimiz göl olsun!*

İnsanlar duanın her bendinden sonra “amin” der, çocukların üstüne su çiler, şirin hediyeler verirlerdi. Sonra *könçe xatunu* gezdiren çocuklar çeşmeden ağızlarında su getirir, ocağa püflerdi ki yağış yağsın.

Bu mrasimi Nahçıvan bölgesinde muhtelif şekillerde yapsalar da mahiyet aynıdır. Ancak Nahçıvan’ın bazı yörelerinde Ahıska Türklerinde olduğu gibi yapılır. Nahçıvan’ın Culfa bölgesinde kuraklık olunca kız çocuğunu eşeğe bindirip, eline bir su kabı verirlerdi. Bir kişi de tahta kaşıkla çömçeyi birbirine bağlayıp onun yanında gezererek evlerden isterler. Bir gelenek olarak şu deymi söylerler:

*Çömçe xatun ne ister?
Allah’dan yağış ister,
Koyunlara ot ister,
Kuzulara süd ister,
Fatmeyi Zehra xanımın eli xamırlıdır,
Birce bay da (kab) su ister.*

Gittikleri evde herkes çocukların çömçelerine su döker, tuz, çörek ve yoğurt verirlerdi. Merasim bittikten sonra çömçeyi avluya getirip bir meyve ağacına asarlar. Halk arasında olan inanca göre bundan sonra yağmur yağar.

Nahçıvan’ın diğer yörelerinde ise yağmur yağdırmak için çömçeyi siyah bir beze sarıp oğlan çocuğuna verirler. O, kendi gezer. Evlerden onun çömçesine ve üstüne su dökerler. Merasim bittikten sonra çocuk çömçeye sarılmış bezi ‘dilek ağacı’na bağlar, çömçeyi de meyve ağacına asar (8. s. 97).

Merasimi ve icra olunan ritüelleri değerlendirence görürüz ki her iki Türk elinde mahiyet ayniyet teşkil ediyor ve benzerlik hemen hemen aynıdır.

Nahçıvan ve Ahıska elinde korunmuş bu folklor numunelerinin büyük ekseriyeti genel Türk kültürünün bir parçasıdır.

Kaynakça:

1. Hacı A. Geribem bu vetende (Ahıska Türklerinin etnik medeniyeti), Bakı, Gencilik, 1992.
2. Seyidov M. Azərbaycan mifik tefekkürünün kaynakları, Bakı, Yazıcı, 1983.
3. Ünver İ. Karabük Bulak köyünde halk takvimi/V MTHKK Gelenek, Görenek, İnamlar Seksyonu bildirileri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 154-163.
4. Gelayeva A. Karaçay-Malkarların bahar bayramı kutlamalarında eski Türk inançlarının izleri/TDNÜŞB (18-20 Mart 1999), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 117-125 s.
5. Kedirzade H. K. Cehriçay vadisi: MÖ. IV minillikden günümüzedek (tarihi-etnografik araştırma), Naxçıvan, Kızıl Dağ, 2007, 160 s.
6. Kalafat Y. Balkanlardan Uluğ Türkistana Türk halk inançları, II cilt, Ankara, Berikan yayın, 2007, 425 s.
7. Rehimun Ş. Güney Azerbaycanda yıl bayramının gelenek ve görenekleri/TDNÜŞB (18-20 mart 1999). Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 265-271.
8. Kedirzade T. İslama kadarki adetler, inamlar ve merasimler (Naxçıvan materialları esasında). Bakı, Nafta-Pres, 2006.

Orucov Asef Yunusoğlu

1979’da Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti’nin Şahbuz rayonuna bağlı Badamlı köyünde dünyaya geldi. Nahçıvan Devlet Üniversitesinde Tarih öğrenimi gördü. 2001-2002’de askerliğini yaptı. 2003-2005 yıllarında Nahçıvan Devlet Üniversitesinde Arkeoloji ve

Etnografya üzerine master yaptı. 2005’te Azerbaycan Millî İlimler Akademisi’nin Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünde doktora programına başladı. 2009’da tezini başarıyla vererek tarih üze felsefe doktoru unvanını aldı. 2006’da Azerbaycan MEA’nın Nahçıvan Bölmesinde küçük ilmi işçi, ilmi işçi ve halihazırda büyük ilmi işçi olarak çalışmaktadır. Orucov, evli ve iki çocuk babasıdır.